

Aldona Nawój-Śleszyński

Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności i ich potencjał reedukacyjny

Systems of imprisonment and their re-educations potential

Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności są nową instytucją prawa karnego wykonawczego. Wprowadzone zostały do *Kodeksu karnego wykonawczego* w 1997 r. (art. 81 kkw). Systemy te mają różny potencjał reedukacyjny. Największy te, których wykonywanie jest oparte na indywidualnym programie oddziaływania lub indywidualnym programie terapeutycznym. W latach 1998-2015 średnio rocznie w systemie programowanego oddziaływania odbywało karę 56,3% skazanych, w systemie zwykłym 36,8% oraz terapeutycznym 6,9%. Przeludnienie więzień w latach 2000-2010 miało wpływ na spadek odsetka skazanych odbywających karę w systemie programowanego oddziaływania. Miarą sukcesu wykonywania kary pozbawienia wolności jest wskaźnik powrotu do przestępstwa. Z badań nad ponowną karalnością po odbyciu kary pozbawienia wolności wynika, że recydywa niezależnie od systemu wykonywania kary jest wysoka. Istnieją różnego rodzaju uwarunkowania takiego stanu rzeczy. Nie znaczy jednak, że to narzędzie (systemy) jest bezużyteczne w walce z przestępczością. Wręcz przeciwnie, należy stworzyć optymalne warunki wykorzystania jego walorów reedukacyjnych.

Słowa kluczowe: indywidualizacja penitencjarna, systemy wykonywania kary pozbawienia wolności, potencjał reedukacyjny, indywidualny program oddziaływania, indywidualny program terapeutyczny.

Systems of custodial sentence execution are a new institution of executive penal law. They were introduced into Executive Penal Code in 1997 (Art. 81 thereof). The corrective potential of such systems var-

ies. It is highest in those based on individual rehabilitation programs or individual therapeutic programs. In 1998-2015, a yearly average of 56.3 per cent of the convicts served their sentence of imprisonment in the rehabilitation program system, whereas in the case of the therapy it was 6.9 per cent of the convicted. Overcrowded prisons in 2000-2010 resulted in the decrease of the percentage of the convicts serving their sentence in the rehabilitation program system. The success of custodial sentence execution is measured by the recidivism rate. Research show that regardless of the system of sentence execution, the recidivism rate is high. There are numerous reasons for that, but it does not mean that the very tool (systems) is useless in counteracting crime. On the contrary, optimum conditions for taking advantage of its corrective aspect should be created.

Key words: penitentiary individualisation, systems of custodial sentence execution, corrective potential, individual rehabilitation program, individual therapeutic program.

Wprowadzenie

Kara pozbawienia wolności od zarania jej stosowania jako środka (instrumentu) naprawy człowieka budziła niewiarę, pesymizm, wątpliwości.

Nauka i praktyka penitencjarna dawała wiele dowodów, że reedukacja rozumiana jako oddziaływania podejmowane wobec sprawców przestępstw mające na celu przystosowanie do życia w społeczeństwie po odbyciu kary pozbawienia wolności¹ w warunkach izolacji więziennej jest niemożliwa, jest utopią. W historii penitencjarystyki było tak, że jedni pogodzili się z „mitem resocjalizacji” w więzieniu, drudzy poszukiwali i poszukują takich sposobów wykonywania kary pozbawienia wolności, żeby cele indywidualnoprewencyjne możliwe były do osiągnięcia. Pod koniec XIX wieku pojawiła się myśl utworzenia nowego typu zakładu karnego, który lepiej sprzyjałby reedukacji więźniów. W 1893 r. w Szwajcarii w Witzwill powstał pierwszy na świecie zakład karny typu otwartego. Długa historia otwartego sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności dowiodła, że warunki odbywania kary zbliżone do warunków wolnościowych sprzyjają reedukacji skazanych, ale to nie wystarcza

---

¹ *Słownik wyrazów obcych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 314.

do przywrócenia więźniów do społeczeństwa. Potrzebna jest ich aktywność i wola poprawy. Ponad 100 lat później polski system penitencjarny taką szansę dał osobom uwięzionym, skazanym na karę pozbawienia wolności. Ustawodawca w 1997 r. wprowadził do kkw nową, dotychczas nieznaną instytucję – systemy wykonywania kary pozbawienia wolności. Ta nowa forma indywidualizacji penitencjarnej zrodziła się z potrzeby skuteczniejszej poprawy osoby skazanej, a tym samym zapobieganiu jej powrotowi do przestępstwa.

Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności mają największy potencjał reedukacyjny ze wszystkich pozostałych form indywidualizacji instytucjonalnej, które ustanawia *Kodeks karny wykonawczy* z 1997 r. w art. 67 § 2. Systemy wykonywania kary, będąc nową instytucją prawa karnego wykonawczego, dotychczas nieznaną, nie mają tradycji jej stosowania. Niedługo minie osiemnaście lat, od kiedy ta instytucja jest stosowana w Polsce. Z dużym optymizmem została przyjęta przez praktykę. Kadra penitencjarna szybko spostrzegła w niej instrument efektywniejszego osiągnięcia indywidualnoprorewencyjnych celów wykonywania kary pozbawienia wolności, tj. wychowawczych, poprawczych i zapobiegawczych. Przez ten dosyć długi okres stosowania tej instytucji nauka nie dokonała rzetelnej, kompleksowej oceny potencjału reedukacyjnego systemów wykonywania kary pozbawienia wolności. W tej sytuacji wydaje się być usprawiedliwiona potrzeba odpowiedzi na następujące pytania: w jaki sposób zostały określone podstawy prawne wykonywania kary pozbawienia wolności w różnych systemach, jaki odsetek populacji więziennej odbywa karę w poszczególnych systemach, czy w praktyce wykonywania kary pozbawienia wolności został wykorzystany potencjał reedukacyjny systemów wykonywania kary pozbawienia wolności opartych na indywidualnych programach oddziaływań wychowawczych i terapeutycznych, w jaki sposób zwiększyć efektywność wykonywania kary w systemach o dużym potencjale reedukacyjnym?

Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności poza systemem zwykłym oferują osobie skazanej na karę pozbawienia wolności udział w indywidualnych programach readaptacyjnych. Oddziaływania stosowane wobec skazanego są ofertą ze strony organu wykonującego karę. Filozofia wykonywania kary pozbawienia wolności w oparciu o *Kodeks karny wykonawczy* z 1997 r. polega na odrzuceniu przymusu resocjalizacyjnego w toku wykonywania kary pozbawienia wolności, poszanowaniu praw człowieka do decydowania o sobie, uznaniu faktu, że efektywne jest

takie oddziaływanie na dorosłego człowieka, które on sam zaakceptuje². Dobrowolność oddziaływań reedukacyjnych została ograniczona w stosunku do dwóch grup więźniów, tj. młodocianych oraz skazanych, którzy wymagają leczenia, terapii. Więźniowie młodociani w świetle kkw odbywają karę w systemie programowanego oddziaływania. Na podstawie kkw i innych ustaw wobec osób uzależnionych od alkoholu albo środków odurzających lub substancji psychotropowych, a także skazanych za przestępstwa określone w art. 197-203 kk popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych, stosuje się leczenie i rehabilitację za ich zgodą, a w razie jej braku o przymusie decyduje sąd penitencjarny.

Zanim przejdę do omówienia podstaw prawnych wykonywania kary w trzech systemach, tj. programowanego oddziaływania, terapeutycznym i zwykłym, chciałam uzasadnić tezę, że systemy oparte na indywidualnym programie oddziaływania lub indywidualnym programie terapeutycznym mają największy potencjał reedukacyjny ze wszystkich form indywidualizacji penitencjarnej. Za tą tezę przemawiają następujące przesłanki:

- oddziaływania w systemie programowanego oddziaływania, terapeutycznym, są ukierunkowane na czynniki, które determinowały zachowania przestępcze,
- oddziaływania w ramach systemów są oparte o diagnozę opracowaną w wyniku badań osobopoznawczych,
- systemy wymuszają aktywność własną skazanych,
- indywidualne programy oddziaływania i terapeutyczne podlegają ocenie i modyfikacji,
- pozytywne wyniki realizacji zadań wynikających z indywidualnych programów oddziaływań i indywidualnych programów terapeutycznych mogą być wzmacniane przez administrację więzienną w postaci wniosków o warunkowe zwolnienie z odbycia reszty kary, udzielanie nagród, zmianę typu zakładu karnego,
- system programowanego oddziaływania wzmacnia dwie nowe zasady wykonywania kar, jakimi są: zasada podmiotowości w traktowaniu skazanych i kształtowania się stosunków partnerskich między więźniami a personelem penitencjarnym, oraz zasada łączności osób pozbawionych wolności ze światem zewnętrznym³.

² Uzasadnienie rządowego projektu nowego kodeksu karnego wykonawczego, Nowe kodeksy karne. Kodeks karny. Kodeks postępowania karnego. Kodeks karny wykonawczy, Warszawa 1997, s. 546.

³ T. Szymanowski, Z. Świda, *Kodeks karny wykonawczy*, Warszawa 1998, s. 152.

Walory reedukacyjne systemów wykonywania kary pozbawienia wolności bardzo trafnie charakteryzuje S. Paweła: „W zakresie postępowania ze skazanymi jest to najbardziej dynamiczny, niejako inwazyjny element oddziaływania na skazanych. Stanowi on wykładnię zasady, że w systemie resocjalizacji skazanych nieodzowne jest głębokie różnicowanie form i metod oddziaływania w zależności od tego, kim jest skazany”⁴.

1. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania, terapeutycznym i zwykłym w świetle przepisów prawa

Kodeks karny wykonawczy w art. 81 ustanawia trzy systemy, w których wykonuje się karę pozbawienia wolności, tj. system programowanego oddziaływania, terapeutyczny i zwykły. Wykonywanie kary poza systemami jest niemożliwe. „Wyodrębnienie trzech systemów wykonywania kary pozbawienia wolności opiera się na kryterium zróżnicowanego oddziaływania stosowanego wobec poszczególnych grup skazanych zakwalifikowanych do odbywania kary w określonym systemie”⁵. Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności są instytucjami prawa karnego wykonawczego. Prawo to w oparciu o zespół norm określa sposób wejścia do systemu, sposób zachowania i funkcjonowania w danym systemie oraz wynikające z tego skutki.

Wykonywanie kary pozbawienia wolności w poszczególnych systemach reguluje szereg przepisów w postaci norm ustawowych i podustawowych. Podstawowym aktem prawnym regulującym tę problematykę jest kkw z 1997 r.⁶, Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych⁷ (dalej: rozporządzenie), Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności⁸ (dalej:

⁴ S. Paweła, *Kodeks karny wykonawczy. Praktyczny komentarz*, Wydawnictwo Prawników Polskich, Warszawa 1999, s. 246.

⁵ M. Kuć, *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności*, Towarzystwo Naukowe KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin 2007, s. 60.

⁶ Ustawa z 6.06.1997 r. (Dz.U. nr 90, poz. 557 ze zm.).

⁷ Dz. U. nr 151, poz. 1469.

⁸ Dz. U. nr 152, poz. 1493.

regulamin), Zarządzenie Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 24 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych⁹ (dalej: zarządzenie). Już na wstępie można zauważyć, że problematyka wykonywania kary w poszczególnych systemach jest regulowana w różnych przepisach, w oparciu o różnej rangi normy prawne.

1. 1. System programowanego oddziaływania

W systemie programowanego oddziaływania (SPO) karę odbywają obligatoryjnie skazani młodociani oraz dobrowolnie skazani dorośli (recydywiści penitencjarni, odbywający karę po raz pierwszy), którzy po przedstawieniu im projektu programu oddziaływania wyrażają zgodę na współudział w jego opracowaniu i wykonywaniu (art. 95 § 1 kkw). Przymus odbywania kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania przez młodocianych nie jest równoznaczny z jej akceptacją przez nich wraz z konsekwencjami z tego faktu wynikającymi, m.in. realizacją celów wykonywania kary pozbawienia wolności. Do systemu programowanego oddziaływania kieruje komisja penitencjarna (art. 76 § 1 ust. 2 kkw). Podstawą wykonywania kary pozbawienia wolności w tym systemie jest indywidualny program oddziaływania (IPO). Komisja również zatwierdza indywidualny program oddziaływania na skazanego i dokonuje ocen jego wykonywania. Konstrukcja IPO poprzedzona jest sporządzeniem diagnozy zawierającej: opis i wyjaśnienie przyczyn nieprzestrzegania przez skazanego norm prawnych lub niedostosowania społecznego, opis funkcjonowania społecznego w kontaktach społecznych oraz opis podstawowych problemów skazanego (§ 14 ust. 2 rozporządzenia). W IPO ustala się zwłaszcza rodzaje zatrudnienia i nauczanie skazanego, jego kontakty z rodziną i innymi osobami bliskimi, wykorzystanie czasu wolnego, możliwość wywiązania się z ciężących na nim obowiązków oraz inne przedsięwzięcia niezbędne dla przygotowania skazanego do powrotu do społeczeństwa (art. 95 § 2 kkw). Czas pobytu w SPO więźniów dorosłych nie jest oznaczony. Ta grupa osób dobrowolnie wybiera ten system i w każdym czasie może go opuścić. Skazani młodociani z mocy prawa cały wyrok odbywa w SPO, chyba że został

---

⁹ Niepublikowane.

skierowany do odbycia kary w systemie terapeutycznym. Skazani, którzy nie wykonują zadań wynikających z IPO, ponoszą konsekwencje. Skazani dorośli są przenoszeni do systemu zwykłego, młodociani nie poprawiają sobie warunków odbywania kary poprzez przeniesienie do zakładu karnego o łagodniejszym reżimie (tj. zakładów karnych typu półotwartego i otwartego), nie korzystają z niektórych nagród itp. SPO wykonuje się we wszystkich rodzajach i typach zakładów karnych, jednak przepisy prawne uprzywilejowują tę grupę skazanych w ten sposób, że skazanych odbywających karę w SPO osadza się w zakładzie karnym typ półotwartego, chyba że szczególne okoliczności uzasadniają osadzenie ich w zakładzie karnym typu zamkniętego (art. 98 § 1 kkw). Rozwiązanie to jest bardzo cenne, ponieważ wspomaga wysiłek reedukacyjny, który skazany podejmuje w SPO.

1. 2. System terapeutyczny

System terapeutyczny oparty został na założeniu, że część sprawców przestępstw odbywających karę pozbawienia wolności wymaga specjalistycznego (lecniczego, terapeutycznego, rehabilitacyjnego), odrębnego traktowania ze względu na specyficzne właściwości struktury czynników kryminogennych. Przepisy prawne szczegółowo wymieniają grupy skazanych, którzy odbywają karę w tym systemie, a mianowicie skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi (art. 96 § 1 kkw), w tym skazani za przestępstwa określone w art. 197-203 kk popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych, upośledzeni umysłowo (art. 96 § 1 kkw), uzależnieni od alkoholu albo innych środków odurzających lub psychotropowych (art. 96 § 1 kkw), skazani niepełnosprawni fizycznie wymagający oddziaływania specjalistycznego, zwłaszcza opieki psychologicznej, lekarskiej i rehabilitacyjnej (art. 96 § 1 kkw), sprawcy przestępstw skazani na karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania za przestępstwo popełnione w stanie ograniczonej poczytalności określonej w art. 31 § 2 kk (art. 95 § 2 kkw), oraz inni skazani, za ich zgodą, jeżeli przemawiają za tym względy lecznicze i wychowawcze (art. 96 § 3 kkw). Okoliczności, o których mowa w art. 96 § 1 kkw, nie są bezwzględną przesłanką skierowania skazanego do odbywania kary w systemie terapeutycznym. Skierowanie to następuje, jeżeli ci skazani wymagają oddziaływania specjalistycznego, zwłaszcza opieki lekarskiej, psychologicznej i rehabilitacyjnej. Do systemu terapeutycznego skazani

kierowani są w różnych trybach. Na etapie wyrokowania sąd w trybie art. 62 kk może orzec wykonywanie kary w systemie terapeutycznym. Jeżeli skazany uzależniony od alkoholu albo środków odurzających lub psychotropowych oraz skazany za przestępstwa określone w art. 197-203 kk popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych nie poddaje się dobrowolnie leczeniu i rehabilitacji, wówczas o takiej potrzebie orzeka sąd penitencjarny. Najczęściej jednak do systemu terapeutycznego kieruje komisja penitencjarna (art. 76 § 1 ust. 3 kkw). Karę pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wykonuje się przede wszystkim w oddziale terapeutycznym o określonej specjalizacji. Z tego przepisu wynika, że może być wykonywana poza oddziałem. W polskim systemie penitencjarnym wyróżnia się oddziały o specjalizacji dla skazanych: z zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo, uzależnionych od alkoholu lub substancji psychotropowych, niepełnosprawnych fizycznie (§ 15 rozporządzenia). Skazany zakwalifikowany do odbywania kary w systemie terapeutycznym jest poddawany zindywidualizowanemu oddziaływaniu według indywidualnego programu terapeutycznego przez zespół terapeutyczny. Opracowanie indywidualnego programu terapeutycznego poprzedzone jest opracowaniem diagnozy. Czas trwania terapii jest zróżnicowany. W oddziale terapeutycznym dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo jest zindywidualizowany i uzależniony od postępów skazanego w terapii. W oddziale terapeutycznym dla skazanych uzależnionych ustalany jest w programie oddziału (§ 70 zarządzenia). Terapia wobec osób uzależnionych od alkoholu trwa 3 miesiące, wobec osób uzależnionych od narkotyków do 6 miesięcy. Czas terapii może być wydłużony o 20%. Skazanych po odbyciu terapii lub tych, którzy nie wymagają oddziaływań specjalistycznych, przenosi się do odpowiedniego systemu wykonywania kary (art. 97 § 3 kkw). Młodociany jest kierowany do odbywania kary w systemie programowanego oddziaływania, dorośli do systemu zwykłego lub programowanego oddziaływania.

1. 3. System zwykły

W systemie zwykłym karę pozbawienia wolności wykonuje się wobec skazanych, którzy nie wyrażają akcesu przystąpienia do systemu programowanego oddziaływania. Do tego systemu trafiają także skazani z dwóch pozostałych systemów. Po wykonaniu kary w systemie

terapeutycznym, jeśli nie wyraża zgody na odbycie kary w systemie programowanego oddziaływania (art. 97 § 3 kkw), skazanego dorosłego przenosi się do odbywania kary w systemie zwykłym, a także jeśli nie przestrzega wymagań ustalonych w programie oddziaływania (§ 4 art. 95 kkw).

W systemie tym odbywają ukarani karę aresztu orzeczoną za wykroczenie lub karami porządkowymi oraz osoby, wobec których zastosowano środki przymusu skutkujące pozbawieniem wolności. Od tej zasady możliwe są odstępstwa, jeśli za tym przemawiają szczególne względy (art. 99 § 2 kkw). Czas pobytu w systemie zwykłym jest zróżnicowany, tj. od odbycia całej kary w tym systemie, po mniejszą lub większą część kary. System penitencjarny motywuje i mobilizuje przez cały czas pobytu skazanego w więzieniu do podjęcia decyzji przez skazanego o skierowaniu go do odbywania kary w systemie programowanego oddziaływania. W systemie zwykłym kara jest wykonywana bez indywidualnego programu oddziaływania lub terapeutycznego, a więc bez diagnozy asocjalności opracowanej na podstawie badań osobopoznawczych. Na podstawie art. 98 kkw w systemie zwykłym skazany może korzystać z dostępnego w zakładzie karnym zatrudnienia, nauczania oraz zajęć kulturalno-oświatowych. Skazany odbywający karę w systemie zwykłym podlega ocenom postępów w resocjalizacji nie rzadziej niż co 6 miesięcy (§ 48 ust. 1 regulaminu), w trakcie dokonywania oceny skazanemu odbywającemu karę w tym systemie proponuje się w razie potrzeby odbywanie kary w systemie programowanego oddziaływania. Z tych ustaleń wynika, że dla polskiego systemu penitencjarnego nie jest obojętne to, czy skazany odbywa karę w systemie o dużym potencjale reedukacyjnym, jakim jest SPO, czy nie.

Analiza uregulowań prawnych poszczególnych systemów wykonywania kary pozbawienia wolności rodzi wiele wątpliwości. Najpoważniejsza z nich jest ta, czy system zwykły ma walory reedukacyjne, skoro kara w nich jest wykonywana bez programu oddziaływań. Trudno znaleźć jednoznaczne argumenty, aby zaprzeczyć tezie, że wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie zwykłym pozbawione jest możliwości realizacji indywidualnoprorewencyjnych celów wykonywania kary pozbawienia wolności, które określa art. 67 § 1 kkw.

Naczelna zasada wykonywania kary pozbawienia wolności uzewnętrznia się w sposób najbardziej perfekcyjny pod postacią systemów wykonywania kary pozbawienia wolności. Systemy te mają

zróżnicowany potencjał reedukacyjny, największy – te systemy, które są oparte na indywidualnych programach oddziaływań wychowawczych i terapeutycznych.

2. Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności w świetle statystyki penitencjarnej w latach 1998-2015

Podstawy prawne, które były przedmiotem dotychczasowych rozważań implikują naturalną potrzebę odpowiedzi na szereg pytań, m.in. w jakim stopniu kadra penitencjarna wdrożyła te rozwiązania prawne do praktyki, jakie napotykała bariery utrudniające wykonywanie kary pozbawienia wolności w poszczególnych systemach, a przede wszystkim, jak kształtowały się rozmiary wykonywania kary pozbawienia wolności wobec więźniów w różnych systemach w latach 1998-2015. Niemniej ważna jest odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu system o największym potencjale reedukacyjnym przyczynił się do realizacji celów wykonywania kary pozbawienia wolności, tj. w zapobieganiu powrotowi do przestępstwa. W dalszej części będzie podjęta próba odpowiedzi na te pytania.

2.1. Populacja więzienna w różnych systemach wykonywania kary pozbawienia wolności

W stosunkowo długim przedziale czasowym, bo od 1998 r. do 2015 r., tj. od początku wprowadzenia do polskiego prawa karnego wykonawczego systemów, na podstawie danych statystycznych można określić rozmiary wykonywania kary w poszczególnych systemach oraz tendencje rozwojowe tego zjawiska. Najczęściej więźniowie w analizowanych latach odbywali karę w systemie programowanego oddziaływania, którym to system średnio w przedziale czasowym ostatnich 18 lat objętych było 56,3%, karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym odbywało 36,8%, a w systemie terapeutycznym 6,9%. Czy taka struktura wykonywania kary pozbawienia wolności była oczekiwana? Dla jednych fakt, że ponad połowa skazanych odbywała karę pozbawienia wolności w systemie o dużym potencjale reedukacyjnym, jakim jest SPO, budzi niepokój. Odbywanie kary w tym systemie powinno być wyjątkiem, a nie zasadą, iż ten system stał się podstawowym systemem wykonywania

kary pozbawienia wolności. U innych niepokój budzi fakt, że blisko 40% skazanych odbywa karę w systemie zwykłym, o najniższym potencjale reedukacyjnym. Z punktu widzenia interesów państwa najbardziej pożądanym byłby taki stan, gdyby cała populacja więzienna odbywała karę w SPO, bowiem byłaby to jakaś gwarancja realizacji celów wykonywania kary pozbawienia wolności. Taki stan wydaje się być niemożliwy m.in. dlatego, że wykonywanie kary pozbawienia wolności w tym systemie, co do zasady, odbywa się na podstawie dobrowolnego akcesu, przymus dotyczy tylko więźniów młodocianych.

Tabela 1. Skazani i ukarani odbywający karę pozbawienia wolności w różnych systemach wykonywania kary pozbawienia wolności w latach 1998-2015. Stan na 31 grudnia

Systemy												
Programowanego oddziaływania				Terapeutyczny			Zwykły			Razem		
Lata	n	%	WD	n	%	WD	n	%	WD	n	%	WD
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1998	28031	65,5	100,0	2080	4,9	100,0	12706	29,7	100,0	42817	100,0	100,0
1999	27253	63,1	97,2	3633	8,4	174,7	12305	28,5	96,8	43191	100,0	100,9
2000	30185	62,2	107,7	3749	7,7	180,2	14559	30,0	114,6	48493	100,0	113,3
2001	33743	59,3	120,4	5034	8,8	242,0	18116	31,8	142,6	56893	100,0	132,9
2002	36639	61,5	130,7	2734	4,6	131,4	20193	33,9	158,9	59566	100,0	139,1
2003	33587	56,0	119,8	3108	5,2	149,4	23324	38,9	183,6	60019	100,0	140,2
2004	32980	50,5	117,7	3414	5,2	164,1	28918	44,3	227,6	65312	100,0	152,5
2005	33903	48,8	120,9	3636	5,2	174,8	31999	46,0	251,8	69538	100,0	162,4
2006	36096	48,6	128,8	3826	5,2	183,9	34309	46,2	270,0	74231	100,0	173,4
2007	36688	48,1	130,9	4055	5,3	195,0	35591	46,6	280,1	76334	100,0	178,3
2008	35937	48,4	128,2	4143	5,6	199,2	34146	46,0	268,7	74226	100,0	173,4
2009	35778	48,0	127,6	4210	5,6	202,4	34557	46,4	272,0	74545	100,0	174,1
2010	36412	50,3	129,9	4155	5,7	199,8	31772	43,9	250,1	72339	100,0	168,9
2011	40359	55,1	144,0	4161	5,7	200,0	28703	39,2	225,9	73223	100,0	171,0
2012	43979	57,2	156,9	3742	4,9	179,9	29205	38,0	229,9	76926	100,0	179,7
2013	42038	58,9	150,0	4457	6,2	214,3	24931	34,9	196,2	71426	100,0	166,8
2014	39860	56,7	142,2	4481	6,4	215,4	25986	37,0	204,5	70327	100,0	164,3
2015	37128	56,3	132,4	4518	6,9	217,2	24301	36,8	191,3	65947	100,0	154,0

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna MS CZSW. Obliczenia własne.

Na strukturę rozmiarów obejmowania skazanych SPO duży wpływ miał wzrost populacji więziennej, który był przyczyną przeludnienia więziennego w latach 2000-2010.

W tych też latach nastąpił spadek obejmowania skazanych systemem programowanego oddziaływania¹⁰, ponieważ kadra penitencjarna była przeciążona obowiązkami, które generuje przeludnienie. Po likwidacji przeludnienia nastąpił ponowny wzrost liczby osób odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania. W latach 1998-2015 cały czas wzrasta liczba osób, wobec których była wykonywana kara w systemie terapeutycznym.

2. 2. Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności w różnych rodzajach zakładów karnych w latach 1998-2015

Najczęściej kara pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania jest wykonywana wobec skazanych młodocianych. Średnia za lata 1998-2015 wynosi 92,4%. Taki stan rzeczy wynika z przymusu ustawowego odbywania kary w tym systemie przez skazanych młodocianych, co jest krytykowane zarówno przez praktykę i naukę. Praktycy, szczególnie pedagodzy resocjalizacyjni, akcentują fakt, że przez przymus trudno jest osiągać cele wychowawcze. Przymus wyklucza wychowawczą interakcję pomiędzy wychowawcą a wychowankiem. Z drugiej jednak strony trudno nie zauważyć dyrektywę zawartą w art. 54 § 1 kk, która brzmi „Wymierzając karę nieletniemu lub młodocianemu sąd kieruje się przede wszystkim tym, aby sprawcę wychować”.

Tabela 2. System programowanego oddziaływania wykonywany w różnych rodzajach zakładów karnych w latach 1998-2015. Stan na 31 grudnia

Rodzaje zakładów karnych						
Zakład karny dla recydywistów penitencjarnych			Zakład karny dla odbywających karę po raz pierwszy		Zakład karny dla młodocianych	
Lata	n	%	N	%	n	%
1	2	3	4	5	6	7
1998	10838	52,4	8267	64,6	8926	95,4
1999	10434	52,4	8109	62,6	8710	93,3
2000	10888	49,2	9337	60,3	9960	91,7
2001	10859	44,7	10621	55,5	12263	90,9
2002	11315	45,5	12173	58,2	13146	95,2

¹⁰ A. Nawój-Śleszyński, *Przeludnienie więzień w Polsce – przyczyny, następstwa i możliwości przeciwdziałania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013, s. 153-155.

Rodzaje zakładów karnych						
Zakład karny dla recydywistów penitencjarnych			Zakład karny dla odbywających karę po raz pierwszy		Zakład karny dla młodocianych	
Lata	n	%	N	%	n	%
1	2	3	4	5	6	7
2003	11840	44,5	18349	59,5	3418	94,5
2004	11860	41,4	17932	54,0	3188	92,4
2005	12414	40,8	18427	51,5	3062	93,2
2006	13147	40,1	19980	52,2	2969	93,3
2007	13365	39,5	20465	51,8	2858	93,5
2008	13547	40,4	19853	53,5	2537	93,7
2009	13565	39,9	19819	52,2	2394	92,6
2010	14863	42,9	19436	55,0	2113	91,4
2011	17893	48,9	20596	59,6	1870	91,6
2012	20372	51,7	21892	61,4	1930	91,8
2013	20217	53,5	20222	63,4	1599	91,4
2014	19981	51,9	18498	61,1	1381	90,0
2015	19241	52,3	16837	60,7	1050	87,4

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna MS CZSW. Obliczenia własne.

Konieczna jest dyskusja nad problemem przymusu resocjalizacyjnego stosowanego wobec młodocianych, który m.in. znajduje wyraz w odbywaniu przez nich obligatoryjnie kary w systemie programowanego oddziaływania. Skazani dorośli w różnym stopniu preferują odbywanie kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania. Z tabeli 2 wynika, że w tym systemie w badanych latach średnio odbywało karę 57,6% skazanych odbywających karę po raz pierwszy oraz 46,2% recydywistów penitencjarnych. Wynika z tego, że recydywiści rzadziej podejmują decyzję odbywania kary w systemie o większym potencjale reedukacyjnym niż skazani odbywający karę po raz pierwszy. Z analizy statystycznej danych zawartych w tabeli 3 wynika, że niewielki odsetek skazanych odbywa karę pozbawienia wolności w systemie o największym potencjale reedukacyjnym, tj. w systemie terapeutycznym. Ta grupa skazanych odbywa karę w różnych rodzajach zakładów karnych. Największy odsetek skazanych z tego systemu odbywa karę w zakładzie karnym dla młodocianych (6%), następnie w zakładzie karnym dla odbywających karę po raz pierwszy (5,9%) oraz w zakładzie karnym dla recydywistów penitencjarnych (5,7%).

Tabela 3. System terapeutyczny wykonywany w różnych rodzajach zakładów karnych w latach 1998-2015. Stan na 31 grudnia

Rodzaje zakładów karnych						
Zakład karny dla recydywistów penitencjarnych			Zakład karny dla odbywających karę po raz pierwszy		Zakład karny dla młodocianych	
Lata	n	%	n	%	n	%
1	2	3	4	5	6	7
1998	1096	5,3	576	4,5	408	4,4
1999	1196	6,0	814	6,3	623	6,7
2000	1668	7,5	1176	7,6	905	8,3
2001	2145	8,8	1661	8,7	1228	9,1
2002	1200	4,8	870	4,2	664	4,8
2003	1377	5,2	1535	5,0	196	5,4
2004	1523	5,3	1675	5,0	216	6,3
2005	1634	5,4	1817	5,1	185	5,6
2006	1674	5,1	1982	5,2	170	5,3
2007	1814	5,4	2088	5,3	153	5,0
2008	1565	4,7	1537	4,1	148	5,5
2009	1849	5,4	2218	5,8	143	5,5
2010	1931	5,6	2094	5,9	130	5,6
2011	1915	5,2	2118	6,1	128	6,3
2012	1722	4,4	1906	5,3	114	5,4
2013	2208	5,8	2149	6,7	100	5,7
2014	2270	5,9	2118	7,0	93	6,1
2015	2336	6,3	2094	7,5	88	7,3

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna MS CZSW. Obliczenia własne.

W liczbach bezwzględnych w okresie 18 lat dwukrotnie wzrosła liczba skazanych recydywistów kierowanych do systemu terapeutycznego, a czterokrotnie liczba skazanych odbywających karę po raz pierwszy. To tempo wzrostu jednak nie odzwierciedla rzeczywistych potrzeb wynikających z badań kryminologicznych¹¹. W grupie skazanych młodocianych od 2003 r. gwałtownie spadła liczba młodocianych odbywających karę w systemie programowanego oddziaływania, ponieważ w tym roku obniżyła się liczebność populacji młodocianych w więzieniu w związku

¹¹ Por. A. Nawój-Śleszyński, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym w świetle zasady indywidualnego oddziaływania*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 64-65, s. 98-99.

ze zmianą pojęcia „młodocianego” w kkw¹². Od 2003 r. w zakładach karnych dla młodocianych odbywali karę skazani, którzy nie ukończyli 21 roku życia, do tego czasu odbywali karę w skazani, którzy nie ukończyli 24 roku życia (art. 84 § 1 kkw).

Tabela 4. System zwykły wykonywany w różnych rodzajach zakładów karnych w latach 1998-2015. Stan na 31 grudnia

Rodzaje zakładów karnych						
Zakład karny dla recydywistów penitencjarnych			Zakład karny dla odbywających karę po raz pierwszy		Zakład karny dla młodocianych	
Lata	n	%	n	%	n	%
1	2	3	4	5	6	7
1998	8734	42,3	3947	30,9	25	0,3
1999	8270	41,6	4035	31,1	0	0,0
2000	9593	43,3	4964	32,1	1	0,0
2001	11273	46,4	6843	35,8	0	0,0
2002	12338	49,6	7855	37,6	0	0,0
2003	13385	50,3	10935	35,5	4	0,1
2004	15240	53,2	13630	41,0	48	1,4
2005	16403	53,9	15556	43,5	40	1,2
2006	17948	54,8	16318	42,6	43	1,4
2007	18619	55,1	16926	42,9	46	1,5
2008	18417	54,9	15705	42,3	24	0,9
2009	18563	54,6	15945	42,0	47	1,8
2010	17886	51,6	13816	39,1	70	3,0
2011	16810	45,9	11850	34,3	43	2,1
2012	17276	43,9	11877	33,3	58	2,8
2013	15354	40,6	9526	29,9	51	2,9
2014	16258	42,2	9668	31,9	60	3,9
2015	15240	41,3	16837	7,0	63	5,2

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna MS CZSW. Obliczenia własne.

System zwykły wykonywany jest najczęściej w zakładach karnych dla recydywistów penitencjarnych (48,1%), następnie w zakładach karnych dla odbywających karę po raz pierwszy (35,1%), w niewielkim odsetku w zakładach karnych dla młodocianych (1,5%). W tym przypadku są to młodociani ukarani karą aresztu orzeczoną za wykroczenie lub

¹² Ustawa z 24.07.2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 142, poz. 1380).

karami porządkowymi oraz osoby, wobec których zastosowano środki przymusu skutkujące pozbawieniem wolności. Mogą w tym systemie odbywać karę skazani młodociani na zastępczą karę pozbawienia wolności (art. 99 § 1 i 2 kkw).

2. 3. Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności w poszczególnych typach zakładów karnych w latach 1998-2015

W świetle art. 88 § 1 kkw zasadą jest, że skazanego odbywającego karę w systemie programowanego oddziaływania osadza się w zakładzie karnym typu półotwartego, a odstępstwem od tej reguły powinno być osadzenie w zakładzie karnym typu zamkniętego w sytuacji, gdy za tym przemawiają szczególne okoliczności. Średniorocznie w latach 1998-2015 45,4% skazanych zakwalifikowanych do SPO odbywało karę w zakładzie karnym typu zamkniętego, a 47,5% w zakładzie karnym typu półotwartego, 7,1% w zakładzie karnym typu otwartego. Jest to wynik daleko odbiegający od zamierzeń ustawodawcy. Chociaż ta ocena jest bardzo krytyczna, to jednak znajduje jakieś uzasadnienie, których racji należałoby poszukiwać na drodze badań empirycznych. Na podstawie wyników zawartych w tabeli 5 można zaobserwować optymistyczną tendencję, że z roku na rok wzrasta odsetek osób odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania w zakładach karnych typu półotwartego z 42,2% w 2001 r. do 56,0% w 2015 r.

Zdecydowana większość skazanych zakwalifikowanych do systemu terapeutycznego odbywało karę w zakładzie karnym typu zamkniętego (82,2% średnio za lata 1998-2015), niewielki odsetek (17,7%) odbywało karę w zakładzie karnym typu półotwartego, a minimalny odsetek w zakładzie karnym typu otwartego (0,03%). Zauważyć należy, że w ocenianym przedziale spada odsetek skazanych zakwalifikowanych do systemu terapeutycznego odbywających karę w zakładzie karnym typu zamkniętego, wzrasta odsetek tych skazanych odbywających tę karę w zakładzie karnym typu półotwartego (z 11,7% w 2000 r. do 30,3% w 2015 r.). Ta struktura oraz jej tendencja ma swoje uzasadnienie. Populacja osób odbywających karę pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym jest mocno zróżnicowana. Niektóre właściwości osobowościowe tej grupy skazanych, np. skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, upośledzonych umysłowo, mogą w pewnym stopniu przesądzać o ograniczonych możliwościach funkcjonowania w zakładach karnych o reżimach opartych na zaufaniu,

samodyscyplinie (ZK typu półotwartego i otwartego). Z tych względów grupa ta trafia do zakładu karnego typu zamkniętego¹³.

Tabela 5. System programowanego oddziaływania wykonywany w różnych typach zakładów karnych w latach 1998-2015. Stan na 31 grudnia

Typy zakładów karnych						
Zakład karny typu zamkniętego			Zakład karny typu półotwartego		Zakład karny typu otwartego	
Lata	n	%	n	%	n	%
1	2	3	4	5	6	7
1998	13551	48,3	12557	44,8	1923	6,9
1999	13646	50,1	11597	42,6	2010	7,4
2000	15607	51,7	12350	40,9	2228	7,4
2001	16900	50,1	14236	42,2	2607	7,7
2002	19440	53,1	14782	40,3	2417	6,6
2003	16904	50,3	14239	42,4	2464	7,3
2004	16416	49,8	14141	42,9	2423	7,3
2005	16281	48,0	15214	44,9	2408	7,1
2006	16304	44,9	17304	47,7	2687	7,4
2007	16148	44,0	17648	48,1	2892	7,9
2008	15744	43,8	17535	48,8	2658	7,4
2009	15378	43,0	17535	49,0	2864	8,0
2010	15468	42,5	18439	50,6	2505	6,9
2011	17064	42,3	20769	51,5	2526	6,3
2012	18118	41,0	23335	52,8	2741	6,2
2013	16550	39,4	22989	54,7	2489	5,9
2014	15193	38,1	22322	56,0	2345	5,9
2015	14479	37,9	2623	54,0	3088	8,1

Źródło: *Roczna Informacja Statystyczna MS CZSW*. Obliczenia własne.

Praktykę tę wzmacniają postanowienia znowelizowanej ustawy kkw z 2011 r.¹⁴ przez dodanie do art. 88 § 5b w brzmieniu: „Skazanego z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, w tym skazanego za przestępstwa określone w art. 197-203 kk, popełnione w związku

¹³ 22 oddziały terapeutyczne dla osób z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo są oddziałami zakładów karnych typu zamkniętego, por. tab. 2; J. Kudiuk, A. Zboina-Danowicz, *Funkcjonowanie oddziałów terapeutycznych dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo*, [w:] *Oddziaływania penitencjarne i terapeutyczne w zakładach karnych i aresztach śledczych w 2010 r.*, T. Głowik (red.), Centralny Zarząd Służby Więziennej, Warszawa 2011, s. 79-80.

¹⁴ Ustawa z 16.09.2011 r. o zmianie ustawy – *Kodeks karny wykonawczy* oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 240, poz. 1431).

z zaburzeniami preferencji seksualnych lub upośledzonych umysłowo osadza się w zakładzie karnym typu zamkniętego”. To rozwiązanie prawne jest krytykowane przez A. Kwiecińskiego, który nie aprobuje zasady kierowania z mocy prawa do zakładu zamkniętego wszystkich skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi.¹⁵

Tabela 6. System terapeutyczny wykonywany w różnych typach zakładów karnych w latach 1998-2015. Stan na 31 grudnia

Typy zakładów karnych						
Zakład karny typu zamkniętego			Zakład karny typu półotwartego		Zakład karny typu otwartego	
Lata	n	%	n	%	n	%
1	2	3	4	5	6	7
1998	1954	93,9	125	6,0	1	0,0
1999	2408	91,5	225	8,5	0	0,0
2000	3334	88,9	415	11,1	0	0,0
2001	4441	88,2	590	11,7	3	0,1
2002	2608	95,4	126	4,6	0	0,0
2003	2848	91,6	260	8,4	0	0,0
2004	3019	88,4	394	11,5	1	0,0
2005	3124	85,9	511	14,1	1	0,0
2006	3236	84,6	590	15,4	0	0,0
2007	3277	80,8	778	19,2	0	0,0
2008	3250	78,4	893	21,6	0	0,0
2009	3237	76,9	970	23,0	3	0,1
2010	3152	75,9	1000	24,1	3	0,1
2011	3044	73,2	1116	26,8	1	0,0
2012	2782	74,3	959	25,6	1	0,0
2013	3117	73,2	1135	26,7	5	0,1
2014	3102	69,2	1375	30,7	4	0,1
2015	3143	69,6	1371	30,3	4	0,1

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna MS CZSW. Obliczenia własne.

To stanowisko wydaje się być zdroworozsądkowe, ponieważ kierowanie wszystkich skazanych, o których mowa w art. 88 § 5b kkw do zakładu karnego typu zamkniętego jest sprzeczne z treścią art. 96 § 1 kkw.

¹⁵ A. Kwieciński, *Skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi*, [w:] *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne*, LEX a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013, s. 172.

W świetle tego przepisu tylko niektórzy skazani są kierowani do systemu terapeutycznego, tylko ci, którzy wymagają oddziaływania specjalistycznego. Nie wszyscy skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, upośledzeni umysłowo wymagają leczniczo-terapeutycznego postępowania, a więc nie muszą być kierowani do systemu terapeutycznego i do zakładu karnego typu zamkniętego, o tym powinna rozstrzygnąć komisja penitencjarna uwzględniając wyniki badań osobopoznawczych, diagnozę psychologiczną i psychiatryczną.

Tabela 7. System zwykły wykonywany w różnych typach zakładów karnych w latach 1998-2015. Stan na 31 grudnia

Typy zakładów karnych						
Zakład karny typu zamkniętego			Zakład karny typu pół-otwartego		Zakład karny typu otwartego	
Lata	n	%	n	%	n	%
1	2	3	4	5	6	7
1998	7923	62,4	4538	35,7	245	1,9
1999	7361	59,8	4766	38,7	178	1,4
2000	8641	59,4	5806	39,9	111	0,8
2001	10287	56,8	7644	42,2	185	1,0
2002	11818	58,5	8139	40,3	236	1,2
2003	14145	58,2	9955	40,9	224	0,9
2004	15807	54,7	12828	44,4	283	1,0
2005	17059	53,3	14577	45,6	363	1,1
2006	18319	53,4	15686	45,7	304	0,9
2007	18858	53,0	16379	46,0	354	1,0
2008	18019	52,8	15744	46,1	383	1,1
2009	17915	51,8	16205	46,9	435	1,3
2010	17035	53,6	14366	45,2	371	1,2
2011	15977	55,7	12392	43,2	334	1,2
2012	15632	53,0	13584	46,0	292	1,0
2013	13511	54,2	11172	44,8	249	1,0
2014	13995	53,9	11833	45,5	158	0,6
2015	13637	56,1	10540	43,4	124	0,5

Źródło: *Roczna Informacja Statystyczna MS CZSW*. Obliczenia własne.

Nieco inaczej przedstawia się wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wobec skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych oraz uzależnionych od alkoholu.

Niektóre oddziały terapeutyczne dla skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych mają charakter zakładów karnych typu półotwartego¹⁶. Większość oddziałów terapeutycznych dla skazanych uzależnionych od alkoholu ma charakter zakładów karnych typu półotwartego¹⁷. Tak więc dynamiczny wzrost liczby oddziałów terapeutycznych o ww. specjalizacji sprawił wzrost liczby osób, wobec których była wykonywana kara pozbawienia wolności w zakładach karnych typu półotwartego.

Kara pozbawienia wolności wobec skazanych odbywających karę w systemie zwykłym była wykonywana w 55,6% w zakładach karnych typu zamkniętego, 43,4% w zakładach karnych typu półotwartego i 1,1% otwartego (średnia za lata 1998-2015).

Z dotychczasowych analiz nie można wyciągnąć oczekiwanego wniosku, że wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemach o dużym potencjale reedukacyjnym następuje w zakładach karnych typu półotwartego i otwartego. Powstaje pytanie, czy można osiągnąć taki stan pełnej synchronizacji? Pytanie to pozostaje otwarte, wymaga odrębnych badań. Można jednak zauważyć, że wzrasta odsetek skazanych, wobec których jest wykonywana kara pozbawienia wolności w systemach o dużym potencjale reedukacyjnym w zakładach karnych typu półotwartego.

3. Niewykorzystany potencjał reedukacyjny systemów wykonywania kary pozbawienia wolności opartych na indywidualnych programach oddziaływań wychowawczych i terapeutycznych

Miarą sukcesu wykonywania kary pozbawienia wolności w różnych systemach określanych mianem reedukacyjnych nie jest i nie może być wysoki odsetek skazanych odbywających karę w tych systemach. Najprostszą miarą takiego sukcesu jest powrotność do przestępstwa. Im większy wskaźnik powrotu do przestępstwa po wykonaniu kary w określonym systemie, tym większa nieskuteczność wykonywania kary w nim. Biorąc pod uwagę złożoność, intensywność, wielowymiarowość, specjalistyczne

---

¹⁶ A. Majcherczyk, *Funkcjonowanie więziennego systemu terapii skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych*, [w:] T. Głowik (red.), *Oddziaływania...*, s. 62, tab. 1.

¹⁷ T. Głowik, *Funkcjonowanie więziennego systemu terapii skazanych uzależnionych od alkoholu*, [w:] *Oddziaływania...*, T. Głowik (red.), s. 69-70, tab. 1.

metody oddziaływania, nasycenie wysokospecjalistyczną kadram, największej skuteczności oddziaływań należałoby oczekiwać w systemie terapeutycznym, następnie programowanego oddziaływania, a na końcu zwykłym. Ta hipoteza jest pewnym uproszczeniem, bowiem nasilenie specjalistycznych (terapeutycznych, leczniczych, wychowawczych) oddziaływań związane jest z bardziej lub mniej skomplikowanym obrazem czynników kryminogennych. Jedne z nich są mniej, a inne bardziej odporne na specjalistyczne oddziaływania.

Po wprowadzeniu systemów wykonywania kary pozbawienia wolności do praktyki penitencjarnej w 1998 r. w literaturze pojawiło się niewiele badań nad efektywnością wykonywania kary w poszczególnych systemach. Na uwagę zasługują badania nad recydywą skazanych zwalnianych z zakładów karnych w latach 2001-2002 prowadzone przez T. Szymanowskiego.¹⁸ Sprawdzona karalność przez autora objęła czas po zwolnieniu z zakładu karnego, który wynosił 3 lata¹⁹. Katamneza uwzględniała prawomocne skazania za jakiegokolwiek przestępstwo na różne kary.

Poniżej znajduje się tabela, która obrazuje ponowną karalność po odbyciu kary pozbawienia wolności w różnych systemach²⁰.

Tabela 8. Ponowna karalność a systemy wykonywania kary pozbawienia wolności

System odbywania kary	Niekarani		Karani	
	n	%	n	%
Zwykły	277	39,9	418	60,1
Programowanego oddziaływania	600	41,4	848	58,6
Terapeutyczny	43	29,5	103	70,5

Rezultaty zestawione w tabeli są dość nieoczekiwane. Wynika z nich, że najbardziej skuteczny jest zwykły system wykonywania kary, następnie system programowanego oddziaływania, a najmniej system terapeutyczny. Zatem założenia, że te dwa ostatnie systemy posiadają największy potencjał reedukacyjny są złudne. Powstaje pytanie, czy złudne były założenia teoretyczne, które legły u podstaw tych systemów, czy

¹⁸ T. Szymanowski, *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki karnej*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2010.

¹⁹ W polskich badaniach kryminologicznych za odpowiedni dla oceny rozmiarów recydywy uznaje się okres 5 lat. W większości badań okres katamnezy wynosi 3-5 lat, por. T. Szymanowski, *Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1976, s. 97.

²⁰ Tabelę opracowano na podstawie tabeli 32, por. T. Szymanowski, *Recydywa...*, op. cit., s. 252.

niewłaściwa praktyka ich wykonywania? Istnieje wiele dowodów na to, iż przyczyna tkwi w tym drugim obszarze, a mianowicie zaprezentowane wyniki badań pochodzą z początkowego okresu wdrażania systemów wykonywania kary. Systemy te były wdrażane bez dodatkowych środków finansowych, dodatkowych etatów kadry penitencjarnej, w początkowym okresie przeludnienia więziennego i z nim związanych problemach. Na wyniki wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania rzutowała grupa skazanych młodocianych, którzy do tego systemu byli kierowani pod przymusem, ponadto recydywa w tej grupie skazanych była najwyższa. T. Szymanowski twierdzi, że mimo takiego wyniku system programowanego oddziaływania jest racjonalnym rozwiązaniem w kkw i w praktyce, mimo niedomagań w jego realizacji jest w pewnym stopniu efektywny²¹. Tę tezę potwierdzają wyniki badań A. Szymanowskiej, w świetle których młodociani, którzy nie powrócili do przestępstwa w 31% chętniej udzielali informacji na swój temat i sami proponowali zadania do realizacji. Taki sam stosunek miało natomiast tylko 16,3% młodocianych, którzy powrócili do przestępstwa²². Skazani odbywający karę po raz pierwszy, którzy w okresie katamnezy nie zostali skazani, ani też tymczasowo aresztowani, częściej (20,6%) aktywnie uczestniczyli w opracowaniu swojego indywidualnego programu oddziaływania podczas odbywania kary, niż osoby które ponownie weszły w kolizję z prawem (7,7%)²³. Poszukując psychospołecznych korelatów powrotu do przestępstwa A. Szymanowska pisze: „Reasumując można przewidzieć, którzy ze skazanych po odbyciu kary pozbawienia wolności rozpoczynają nowe życie, a którzy ponownie wejdą w konflikt z prawem. Pozytywna readaptacja zależy bowiem nie tylko od chęci poprawy ze strony byłych skazanych, wysiłków więziennictwa, ale również gotowości społeczeństwa do przyjęcia i pomocy osobom opuszczającym zakłady karne”²⁴. W podobnym tonie pisze T. Szymanowski: „Jednocześnie konsekwentnie należy wytykać brak w polskim systemie karnym fazy, czy też okresu postępowania postpenalnego, szczególnie ważnego dla recydywistów zwolnionych z zakładu karnego”²⁵. Należy się zgodzić z opiniami cytowanych autorów oraz przywołać fakt, iż rodzące się zręby takiego systemu w kkw z 1997 r. zostały

²¹ T. Szymanowski, *Recydywa...*, op. cit., s. 253.

²² A. Szymanowska, *Więzienie i co dalej?*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 2003, s. 312.

²³ Ibidem, s. 316.

²⁴ Ibidem, s. 319.

²⁵ T. Szymanowski, *Recydywa...*, op. cit., s. 272.

„zdemolowane” poprzez uchylenie art. 167 kkw²⁶. W uzasadnieniu projektu ustawy uchylającej ten artykuł kkw czytamy: „Zmiana polegająca na uchyleniu przepisu art. 167 kkw podyktowana jest znikomym znaczeniem praktycznym tej instytucji prawa m.in. w 2007 r. skazani złożyli w trybie art. 167 kkw – 153 wnioski, w 2008 r. i 2009 r. odpowiednio 125 i 177”²⁷.

Wydaje się jednak, że praktyka realizowania SPO i opracowywania IPO dały ww. argumenty ustawodawcy do uchylenia art. 167 kkw, bowiem przy formułowaniu zadań w IPO można było określić zadanie skazanego polegające na zwróceniu się do sądu penitencjarnego z wnioskiem o zastosowanie względem niego dozoru kuratora zawodowego w sytuacji, gdy warunki życia po zwolnieniu z zakładu karnego mogą mu utrudnić społeczną readaptację. Trudno uznać, że ww. cyfry są wyrazem rzeczywistych potrzeb w tym zakresie. Wysoka powrotność do przestępstwa osób odbywających karę pozbawienia wolności w SPO może być wyrazem naruszenia paradygmatu wykonywania kary pozbawienia wolności w tym systemie. Możliwe są niedokładne, schematyczne diagnozy nieprzystosowania społecznego i przestępczości, autorzy diagnoz nie wykorzystali w pełni danych pochodzących z badań osobopoznawczych. W oparciu o fałszywy obraz struktury czynników kryminologicznych był budowany wadliwy indywidualny program oddziaływań. Można też przypuszczać, że jakość IPO była niska, nieadekwatna do potrzeb, schematyczna ze względu na przeciążenie obowiązkami służbowymi. Poniżej została zestawiona struktura zadań w indywidualnych programach oddziaływania ustalonych w trzech różnych okresach obowiązywania kkw z 1997 r. wykonywania kary w systemie programowanego oddziaływania.

Tabela 9. Zadania w indywidualnych programach oddziaływania w świetle badań empirycznych w latach 1999, 2002, 2008-2009

		Lata		
		1999 ¹	2002 ²	2008-2009 ³
I.p.	Zadania sformułowane w indywidualnym programie oddziaływania	N= 300	N= 501	N= 540
1.	Kontakt z rodziną, utrzymywanie więzi rodzinnych	76,3	95,6	83,2
2.	Podjęcie nauki w szkole lub na kursie	17,6	42,9	12,6

²⁶ Ustawa z 16.09.2011 r. o zmianie ustawy – *Kodeks karny wykonawczy* oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 240, poz. 1431).

²⁷ <http://212.191.64.11/lex/hiperlinkText.upc²hiperlink=type=tresc:nvo>

		Lata		
		1999 ¹	2002 ²	2008-2009 ³
l.p.	Zadania sformułowane w indywidualnym programie oddziaływania	N= 300	N= 501	N= 540
3.	Udział w zajęciach k.-o.	76,3	73,5	48,7
4.	Podjęcie pracy społecznej	2	70,5	38,3
5.	Właściwe wywiązywanie się z obowiązku pracy	67,7	-	-
6.	Podjęcie terapii odwykowej	45,3	28,5	9,4
7.	Spłata zobowiązań finansowych	30,7	17,4	6,5
8.	Profilaktyka uzależnień	-	41,9	-
9.	Poprawny stosunek do personelu i przestrzeganie regulaminu więziennego	-	-	14,6
10.	Poprawne relacje z innymi więźniami	-	-	13,9
11.	Porozumienie się z ofiarą	-	9,2	-
12.	Uzupełnienie dokumentów	4	-	-
13.	Podjęcie starań o pracę na wolności	1,7	-	-
14.	Brak zadań	-	-	5,6

W indywidualnych programach oddziaływania oferta zadań jest bardzo uboga. Z zestawienia wynika, że znajdują się w nim powtarzane zadania wymienione w art. 95 § 2 kkw. Dodane są w nich zadania, mające istotne znaczenie z punktu widzenia oddziaływań, które mają charakter reedukacyjny, jak np. podjęcie terapii odwykowej, naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem, porozumienie z ofiarą, wywiązywanie się z zobowiązań finansowych. W programach tylko śladowo zostały ujęte zadania, które są niezbędne do przygotowania skazanych do powrotu do społeczeństwa. Drugą cechą charakteryzującą te IPO jest fakt, iż zadania te nie są zindywidualizowane, tj. dostosowane do indywidualnych potrzeb. Zestaw zadań w badaniach P. Stępnika wskazuje, że pomiędzy strukturą zadań poszczególnych grup penitencjarnych brak różnic statystycznych²⁸.

Pewien schematyzm w formułowaniu zadań w IPO nie usprawiedliwia zapisu art. 95 § 2 kkw, który nie wymienia zamkniętego zestawu możliwych zadań oferowanych więźniowi w procesie opracowywania IPO. Przeciwnie, bogactwo czynników kryminogennych ustalonych w toku badań osobopoznawczych powinno inspirować do tego, aby w IPO były

²⁸ Ibidem, s. 291.

określone zadania mające na celu eliminację przyczyn popełnionego przestępstwa²⁹. Z analizy literatury związanej z tą problematyką wynika, że po 1998 r., kiedy to kkw z 1997 r. wszedł w życie, zarówno kadra penitencjarna jak i nauka wypracowała bardzo bogaty repertuar programów resocjalizacyjnych realizowanych przez Służbę Więzienną³⁰, które w żaden sposób nie są powiązane z systemami wykonywania kary pozbawienia wolności, są realizowane niejako obok nich. Mogłyby przecież stanowić konkretne zadania wchodzące w strukturę IPO, czy programów terapeutycznych, np. agresja jest jednym z najbardziej rozpracowanych czynników kryminogennych, na próżno poszukiwać w IPO zadań dla skazanych uczestnictwa w treningu zastępowania agresji (ART)³¹, czy innych programów z zakresu profilaktyki agresji.³² Następstwem takiej potrzeby było najprawdopodobniej znowelizowanie ust. 3 § 14 rozporządzenia, które obecnie brzmi: „W indywidualnym programie oddziaływania określa się zadania mające na celu eliminację przyczyn popełnionego przez skazanego przestępstwa oraz związane z naprawą szkód wyrządzonych tym przestępstwem”³³. Dobrze skonstruowany indywidualny program oddziaływania uwzględniający przyczyny przestępczości, z programowanymi zadaniami ukierunkowanymi na ich eliminację lub neutralizację nie będzie skuteczny, jeśli będzie brak odpowiedniej liczby kadry penitencjarnej, właściwych warunków realizowania programów resocjalizacyjnych itp.

System programowanego oddziaływania nie spełnił oczekiwanej roli jako system o zwiększonym potencjale reedukacyjnym, system inwazyjnie oddziałujący na czynniki kryminogenne, w konsekwencji kształtującym pozytywną prognozę kryminologiczną, która powinna mieć wpływ na korzystanie przez skazanego z instytucji warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary.

²⁹ Por. § 14 ust. 3 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 26.11.2012 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych.

³⁰ M. Marczak (red.), *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2009.

³¹ M. Marczak (red.), *Organizacja i wyniki wdrożenia Treningu Zastępowania Agresji (ART) do praktyki penitencjarnej polskiego więziennictwa*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2008, nr 60, s. 139-167.

³² Programy z zakresu profilaktyki agresji, [w:] *Resocjalizacyjne...*, M. Marczak (red.), s. 117-144.

³³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 26.11.2002 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych.

Tabela 10. Pozytywnie i negatywnie rozpatrzone wnioski o warunkowe przedterminowe zwolnienie w zależności od systemu wykonywania kary pozbawienia wolności oraz grupy penitencjarnej. Dane za 2014 r.

Grupy penitencjarne	Wnioski rozpatrzone pozytywnie						Wnioski rozpatrzone negatywnie					
	Systemy wykonywania kary						Systemy wykonywania kary					
	programowanego oddziaływania		terapeutyczny		zwykły		programowanego oddziaływania		terapeutyczny		zwykły	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
młodociani	200	32,1	1	2,6	0	0,0	423	67,9	38	97,4	0	0,0
odbywający karę po raz pierwszy	8585	47,6	146	19,2	1056	29,7	9444	52,4	615	80,8	2502	70,3
recydywiści penitencjarni	4838	36,1	72	13,2	1069	23,7	8569	63,9	473	86,8	3442	76,3

Źródło: *Kwartalna Informacja Statystyczna MS CZSW*, 2014.

Z powyższych danych statystycznych wynika, że niezbyt duży odsetek skazanych odbywających karę w SPO korzysta z pozytywnie rozstrzygniętych przez sąd penitencjarny wniosków o warunkowe przedterminowe zwolnienie z odbycia reszty kary (M – 32,1%; P – 47,6%; R – 36,1%). Wynik ten w jakimś sensie i stopniu świadczy o tym, że kara nie jest wykonywana skutecznie bądź jej pozytywne rezultaty nie są uznawane przez sąd jako jedna z przesłanek pozytywnej prognozy kryminologicznej. Zaskakujące są statystyki dotyczące uwzględnienia wniosków skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym (P – 29,7%; R – 23,2%). Wprawdzie system ten nie jest pozbawiony potencjału reedukacyjnego, ale kara w nim jest wykonywana bez diagnozy, bez planu i systemu motywacyjnego. Te dane mogą również świadczyć o tym, że sądy penitencjarne nie uwzględniają w swoich decyzjach faktu odbywania kary w SPO i wykonywania zadań wynikających z IPO jako przesłanki pozytywnej prognozy kryminologicznej³⁴. Gdyby jednak tak było, wówczas bardzo niekorzystnie świadczyłoby to o praktyce sądów

³⁴ Zachowanie w czasie odbywania kary jest jedną z kilku przesłanek na podstawie której jest formułowana prognoza kryminologiczna (art. 77 § 1 kk).

penitencjarnych, która wypacza ideę wykonywania kary pozbawienia wolności w SPO³⁵.

Z teoretycznego punktu widzenia systemem wykonywania kary pozbawienia wolności o największym potencjale reedukacyjnym jest system terapeutyczny. Za taką tezę przemawiają już wcześniej omówione przesłanki (specjalistyczna kadra, programy, oddziały terapeutyczne). Jednak wyniki badań wskazują, że największy odsetek skazanych, którzy powracają do przestępstwa po odbyciu kary pozbawienia wolności to skazani, którzy odbywali karę w systemie terapeutycznym. Wskaźnik recydywy dla tej grupy wynosi 70,5%. Po drugie, w tej grupie występuje najwyższy odsetek skazanych, którym sąd penitencjarny odmówił warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary (M – 97,4%; P – 80,9%; R – 86,8%). Te wyniki wskazują, że w tej grupie najtrudniej o pozytywne postępy w reedukacji. Obok wysokiej recydywy w tej grupie znajduje się grupa więźniów „niepoprawnych”³⁶, wymagających oddziaływań leczniczych w okresie postpenalnym. W 2005 r. ustawodawca dodał do kk art. 95a ustawą z 27 lipca 2005 r.³⁷, w którym przewidział możliwość stosowania leczenia w okresie postpenalnym w zakładzie zamkniętym lub ambulatoryjnie w celu zapobieżenia ponownemu popełnieniu przez sprawcę przestępstwa skierowanego przeciwko wolności seksualnej popełnionego w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych. Przejawem niewydolności systemu terapeutycznego, jego nieskuteczności, jest ustawa, która przewiduje oddziaływania wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stanowiących zagrożenie życia, zdrowia lub wolności innych osób poprzez zastosowanie wobec nich nadzoru prewencyjnego albo umieszczenie w Krajowym Ośrodku Zapobiegania Zachowaniom Dyssocjalnym³⁸. Ustawa weszła w życie i obowiązuje od 22 stycznia 2014 r. W tym czasie do tego ośrodka skierowano 3 mężczyzn, wobec 8 orzeczono nadzór prewencyjny³⁹. Wyniki wykonywania kary pozbawienia wolności

³⁵ Wydaje się, że uregulowanie prawne zawarte w art. 77 § 1 kk nie przystaje do zmian wykonywania kary pozbawienia wolności na podstawie kkw z 1997 r., wprowadzonych tam instytucji. Rozwiązaniem tego problemu byłby powrót do unormowań z kk z 1932 r., por. S. Lelental, rozdział III § 28, *Warunkowe...*, s. 1111.

³⁶ Więcej na ten temat, por. W. Zalewski, *Przestępca „niepoprawny” – powrót idei?*, [w:] *Blaski i cienie współczesnej przestrzeni penitencjarnej. Człowiek a system*, P. Stępnia (red.), Wydawca Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań 2014, s. 99-109.

³⁷ Ustawa z 27.07.2005 r. o zmianie ustawy – *Kodeks karny*, ustawy – *Kodeks postępowania karnego* i ustawy – *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. nr 163, poz. 1363 ze zm.).

³⁸ Ustawa z 22.11.2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz. U. z 2014 r., poz. 24).

³⁹ „Czarno na białym” – TVN 24 z 4.02.2015 r.

w różnych systemach o różnym potencjale reedukacyjnym przyniosły rezultaty niezgodne z oczekiwaniami. Skazani, którzy odbywali karę w systemie zwykłym rzadziej powracali do przestępstwa niż skazani wobec których była wykonywana kara pozbawienia wolności w SPO, również ci skazani w dużej mierze korzystali z warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary, nie podejmując żadnego celowego, zaprogramowanego wysiłku reedukacyjnego. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w SPO jest kosztowne i mało skuteczne. Czy opłaca się go stosować w praktyce penitencjarnej? Takie pytanie nieuchronnie rodzi się w świetle dotychczasowych rozważań, ale odpowiedź na nie wymaga wieloaspektowych badań empirycznych. Badania takie są uzasadnione po okresie długotrwałego przeludnienia więziennego (2000- 2010), które mogło osłabiać potencjał reedukacyjny systemów wykonywania kary pozbawienia wolności. Nadal jest aktualna ocena takiego stanu rzeczy przez G.B. Szczygieł, iż ustawodawca wyposażył system penitencjarny w istotne narzędzie w walce z przestępczością, z którego w obecnej rzeczywistości penitencjarnej trudno właściwie korzystać⁴⁰, ale z tym stanem rzeczy trzeba coś zrobić.

Podsumowanie

Wprowadzenie do polskiego prawa karnego wykonawczego systemów wykonywania kary pozbawienia wolności było wydarzeniem doniosłym. Zrewolucjonizowało wykonywanie kary pozbawienia wolności, bowiem stała się poprzez systemy najbardziej perfekcyjną i inwazyjną postacią urzeczywistnienia naczelnej zasady wykonywania kary pozbawienia wolności, jaką jest zasada indywidualizacji. Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności posiadają różny potencjał reedukacyjny. Największy mają systemy, które są oparte na indywidualnych programach oddziaływania wychowawczego i terapeutycznego, które są ukierunkowane na eliminowanie, neutralizowanie czynników kryminogennych sprawców przestępstw, wobec których jest wykonywana kara pozbawienia wolności. W zamierzeniach ustawodawcy systemy wykonywania kary pozbawienia

---

⁴⁰ G.B. Szczygieł, *System programowanego oddziaływania wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] Krajewski T. (red.), *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga Jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2007, s. 372.

wolności miały stać się skuteczną drogą realizacji celów indywidualno-prewencyjnych wykonywania kary pozbawienia wolności.

Wykonywaniu kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania sprzyja przepis art. 88 § 1 kkw, na podstawie którego grupa więźniów z SPO odbywa karę w zakładzie karnym typu półotwartego, chyba że szczególne okoliczności przemawiają za osadzeniem ich w zakładzie karnym typu zamkniętego. Kkw z 1997 r. wprowadził instytucję długo oczekiwaną przez praktykę penitencjarną, a mianowicie ośrodki diagnostyczne (art. 83 § 2 i 3 kkw), które ułatwiają podejmowanie decyzji klasyfikacyjnych, w tym również kierowanie skazanych do odpowiednich systemów wykonywania kary pozbawienia wolności.

Praktyka ukształtowała charakterystyczną strukturę wykonywania kary pozbawienia wolności wobec skazanych w poszczególnych systemach. Średniorocznie w latach 1998-2015 w systemie programowanego oddziaływania odbywało karę 56,3% skazanych, w systemie zwykłym 36,8% i 6,9% w systemie terapeutycznym. Ta struktura podlegała wahaniom w szczególności w okresie przeludnienia więzień w latach 2000-2010 z niekorzyścią dla systemu programowanego oddziaływania, w tym bowiem okresie w mniejszym zakresie niż w pozostałych latach skazani byli obejmowani wykonywaniem kary pozbawienia wolności w tym systemie.

Badania nad ponowną karalnością po odbyciu kary pozbawienia wolności w różnych systemach wskazują, że w praktyce nie został wykorzystany potencjał reedukacyjny, w szczególności systemu programowanego oddziaływania. Nieznacznie większy odsetek więźniów odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania po okresie 3-letniej katamnezy powróciło do przestępstwa niż skazanych odbywających karę w systemie zwykłym. Z danych statystycznych wynika, że niezbyt imponujący odsetek skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania korzysta z warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary (P – 47,6%, R – 36,1%, M – 32,1%). Należy podejrzewać, że wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec skazanych w systemie programowanego oddziaływania nie stanowi dla sądu penitencjarnego istotnej przesłanki stanowiącej o pozytywnej prognozie kryminologicznej. Niewielki odsetek skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym korzystało z warunkowego zwolnienia (P – 19,2%, R – 13,2%, M – 2,6%), co świadczyć może z jednej strony o niewykorzystaniu potencjału reedukacyjnego tego systemu, bądź odporności na oddziaływania lecznicze,

terapeutyczne, rehabilitacyjne, wobec niektórych grup skazanych, które zostały już dobrze opisane w literaturze m.in. sprawców przestępstw seksualnych, narkomanów.

Z dotychczasowych rozważań wynika wniosek niezbyt optymistyczny. Nie można jednoznacznie powiedzieć, że ta nowa instytucja prawa karnego wykonawczego poniosła klęskę, ale na pewno można stwierdzić, że jej potencjał reedukacyjny nie został w pełni wykorzystany. Ten stan rzeczy można poprawić poprzez:

- 1) standaryzację etatową, tj. określenie maksymalnego wskaźnika obciążenia kadry penitencjarnej⁴¹, w szczególności wychowawców wykonujących karę pozbawienia wolności wobec skazanych zakwalifikowanych do systemu programowanego oddziaływania i terapeutycznego. Problem ten był już wielokrotnie sygnalizowany w literaturze, ale bez większych rezultatów⁴². Obciążenie wychowawców penitencjarnych ma charakter nie tylko przeciążenia liczebnego, ale przede wszystkim ma charakter patologiczny pod względem oceny merytorycznej. Z najnowszych badań S. Grzesiaka⁴³ wynika, że wychowawca penitencjarny 54,5% czasu poświęca na czynności administracyjno-biurowe, na działalność resocjalizacyjną prawie 20,3%. Opiekuje się licznymi grupami wychowawczymi, ok. 80 osób;
- 2) wzbogacenie zadań wynikających z indywidualnych programów oddziaływań o zadania w zakresie przygotowania do wolności i readaptacji po odbyciu kary pozbawienia wolności w okresie postpe-nalnym;
- 3) poprawę bazy infrastruktury penitencjarnej: świetlic, sal terapii itd. 6 lutego 2015 r. zaludnienie zakładów karnych wynosiło 91%, równocześnie w tym samym czasie nie powróciły pomieszczenia stanowiące infrastrukturę penitencjarną, które w okresie przeludnienia były przeznaczone na 1635 dodatkowych miejsc zakwaterowania;
- 4) oddzielenie skazanych odbywających karę w systemie programowanego oddziaływania od skazanych wobec których jest wykonywana

---

⁴¹ A. Majcherczyk, *Funkcjonowanie więziennego systemu terapii skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych*, [w:] *Oddziaływania penitencjarne i terapeutyczne w zakładach karnych i aresztach śledczych w 2010 r.*, T. Głowik (red.), Centralny Zarząd Służby Więziennej, Warszawa 2011, s. 27.

⁴² G.B. Szczygieł, *Spoleczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Temida 2, Warszawa 2002, s. 234-235; A. Nawój-Śleszyński, *Przeludnienie więzień w Polsce – przyczyny, następstwa i możliwości przeciwdziałania*, Wyd. Uniwersytet Łódzki, Łódź 2013, s. 251-252.

⁴³ S. Grzesiak, *Praca penitencjarna z więźniami seniorami*, Wydawnictwo ATUT, Wrocław 2013, s. 190.

- kara w systemie zwykłym. Zdaniem P. Stępniaka⁴⁴ jest to postulat słuszny, należy zmienić stan prawny (*de lege ferenda*);
- 5) skoro sąd penitencjarny w ponad pięćdziesięciu procentach odmawia skazanym odbywającym karę w systemie programowanego oddziaływania warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary, to fakt ten nie powinien być obojętny⁴⁵. Podjęcie wysiłku przez skazanego na rzecz reedukacji powinno być gratyfikowane w inny sposób, np. przez redukcję części wykonywanej kary pozbawienia wolności⁴⁶. Instytucja ta jest znana w kilku państwach Europy Zachodniej;
- 6) zbudowanie systemu motywacyjnego uczestnictwa skazanych w systemach wykonywania kary o potencjale reedukacyjnym, odejście od przymusu kierowania skazanymi młodocianymi do systemu programowanego oddziaływania.

---

⁴⁴ P. Stępniaak, *System programowanego...*, s. 297.

⁴⁵ Patologicznym jest zjawisko, że sądy penitencjarne często udzielają skazanym na ich wniosek warunkowego przedterminowego zwolnienia, w tym odbywającym karę w systemie zwykłym. Prawdopodobnie jest to skutkiem rozbieżności prognozowania kryminologicznego tych skazanych w oparciu o te same przesłanki prognostyczne przez sąd penitencjarny i dyrektora zakładu karnego, por. A. Nawój-Śleszyński, *Warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności i warunkowe zwolnienie z odbycia reszty kary pozbawienia wolności a populacja więzienna*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 71, s. 119.

⁴⁶ P. Stępniaak, *Środki penalne we Francji i Polsce. Doktryna. Legislacja. Praktyka*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2012, s. 460-466.

Bibliografia

- Bramska M., Kurek A., Schmidt D., *System programowanego oddziaływania w warunkach zakładu karnego typu zamkniętego*, [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa*, cz. IV, „Biuletyn RPO. Materiały” 2000, nr 42.
- Głowik T., *Funkcjonowanie więziennego systemu terapii skazanych uzależnionych od alkoholu*, [w:] T. Głowik (red.), *Oddziaływania penitencjarne i terapeutyczne w zakładach karnych i aresztach śledczych w 2010 r.*, Centralny Zarząd Służby Więziennej, Warszawa 2011.
- Grzesiak S., *Praca penitencjarna z więźniami seniorami*, Wydawnictwo ATUT, Wrocław 2013.
- Kuć M., *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności*, Towarzystwo Naukowe KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin 2007.
- Kudiuk J., Zboina-Danowicz A., *Funkcjonowanie oddziałów terapeutycznych dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo*, [w:] *Oddziaływania penitencjarne i terapeutyczne w zakładach karnych i aresztach śledczych w 2010 r.*, T. Głowik (red.), Centralny Zarząd Służby Więziennej, Warszawa 2011.
- Kwieciński A., *Skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi*, [w:] *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne*, LEX a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013.
- Majcherczyk A., *Funkcjonowanie więziennego systemu terapii skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych*, [w:] *Oddziaływania penitencjarne i terapeutyczne w zakładach karnych i aresztach śledczych w 2010 r.*, T. Głowik (red.), Centralny Zarząd Służby Więziennej, Warszawa 2011.
- Marczak M. (red.) *Organizacja i wyniki wdrożenia Treningu Zastępowania Agresji (ART) do praktyki penitencjarnej polskiego więziennictwa*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2008, nr 60.
- Marczak M. (red.) *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2009.
- Nawój-Śleszyński A., *Warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności i warunkowe zwolnienie z odbycia reszty kary pozbawienia wolności a populacja więzienna*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 71.
- Nawój-Śleszyński A., *Przeludnienie więzień w Polsce – przyczyny, następstwa i możliwości przeciwdziałania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
- Nawój-Śleszyński A., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym w świetle zasady indywidualnego oddziaływania*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 64-65.
- Nawój A., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007.
- Pawela S., *Kodeks karny wykonawczy. Praktyczny komentarz*, Wydawnictwo Prawników Polskich, Warszawa 1999.

- Słownik wyrazów obcych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Stępnia P., *System programowanego oddziaływania w opiniach więźniów*, „Archiwum Kryminologiczne” 2009, t. XXXI.
- Stępnia P., *Środki penalne we Francji i Polsce. Doktryna. Legislacja. Praktyka*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2012.
- Szczygieł G.B., *Spoleczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Temida 2, Warszawa 2002.
- Szczygieł G.B., *System programowanego oddziaływania wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga Jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, T. Krajewski (red.), Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2007.
- Szymanowska A., *Więzienie i co dalej?*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 2003.
- Szymanowski T., *Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1976.
- Szymanowski T., Świda Z., *Kodeks karny wykonawczy*, Warszawa 1998.
- Szymanowski T., *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki karnej*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2010.
- Zalewski W., *Przestępca „niepoprawny” – powrót idei?*, [w:] *Blaski i cienie współczesnej przestrzeni penitencjarnej. Człowiek a system*, P. Stępnia (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2014.
- <http://212.191.64.11/lex/hiperlinkText.upc²hiperlink?type=tresc:nvo>
„Czarno na białym” – TVN24 z 4 lutego 2015 r.

Akty prawne

- Ustawa z 6.06.1997 r. (Dz. U. nr 90, poz. 557 ze zm.).
- Ustawa z 24.07.2003 r. o zmianie ustawy – *Kodeks karny wykonawczy* oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 142, poz. 1380).
- Ustawa z 27.07.2005 r. o zmianie ustawy – *Kodeks karny*, ustawy – *Kodeks postępowania karnego* i ustawy – *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. nr 163, poz. 1363 ze zm.).
- Ustawa z 16.09.2011 r. o zmianie ustawy – *Kodeks karny wykonawczy* oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 240, poz. 1431).
- Ustawa z 22.11.2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz. U. z 2014 r., poz. 24).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 26.11.2012 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych.
- Uzasadnienie rządowego projektu nowego kodeksu karnego wykonawczego, Nowe kodeksy karne. Kodeks karny. Kodeks postępowania karnego. Kodeks karny wykonawczy, Warszawa 1997.